

*Григорій ОХРИМЕНКО
Світлана ЛОКАЙЧУК
Сергій БУБАЛО
Олександр КРИЧЕВСЬКИЙ*

Бронзові сокири з закраїнами

На території Волині та інколи Волинського Полісся трапляються плоскі бронзові сокири, що різняться розмірами, належать до різних типів, періодів. Найдавніші з них датуються пізнім періодом енеоліту і, вірогідно, були знаряддями носіїв культури лійчастого посуду (Зимне розкопки М.А. Пелешчина) [Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4:22]. Зрідка знаходять на цій території також розклепані сокири, пов'язані, ймовірно, з катакомбною культурою.

Наша розвідка присвячена плоским сокирам з розширеними краями (польськ. *podniesionymi brzegami*) (Рис.1). Усього на згаданій території відомо близько 30 виробів з «піднесеними краями». Вони датуються переважно середнім та пізнім періодами доби бронзи (кінець III-II тис. до н. е.). Їх форма чотирикутна або трапецієподібна, робоча лезова частина рівна або заокруглена. Лезова частина ширша, а обушкова звужена. Ці вироби знаходять здебільшого випадково, тому визначити їх культурну належність важко.

Уламок подібної сокири знайдено В. Бучаком поблизу с. Соснина Іваничівського р-ну Волинської обл. Приблизно її довжина 8,5 см, ширина леза – 3,6 см, в середній частині – 2,6 см, товщина – 0,7 см. (Цим же краєзнавцем біля с. Маркостав Володимир-Волинського р-ну підібрано два бронзових долотоподібних вироби розмірами: 1) 7,7x0,6x1,1 см; 2) 9,2x0,8x0,8 см). Вони належать, швидше всього, до енеоліту – культури лійчастого посуду. Долотця мають зеленувато-рожевий колір).

Про плоскі бронзові сокирки подано інформацію в монографії Анджея Шпунара «Die Beile in Polen I» [Szpunar, 1987, Taf. I, Taf. II, Taf. III].

Дивлячись на карту поширення плоских сокирок на території Північно-Західної України, можна помітити, що більшість з них виявлена в басейні р. Західний Буг: у Володимир-Волинському, Іваничівському, Локачинському, Любомльському р-нах Волинської обл. (Табл. 1). Лише окремі з них знайдені ближче до р. Горинь. Про одну з них – з Черкащини – пише Р. Молодцов [Молодцов, 1993, с. 72-73, Рис. 16: 2]. Вона знайдена поблизу с. Бачкурине Монастирищенського р-ну. Її розміри: довжина – 162 мм,

ширина леза – 42 мм, обушка – 30 мм. На захід від Західного Бугу їх концентрація різко зростає.

Як пише інший дослідник – Лех Павлата, з польського боку Західного Бугу, зокрема, в нижній течії ріки відомі плоскі сокири з піднятими краями, які належать до часу тшинецької культури, а також лужицької [Pawlata, 2010, s. 39]. З того ж боку Західного Бугу відомі також розвинутих форм сокирки, наприклад, типу Таймисей (Taumysej), варіант С, що мають широке лопаткове лезо. Ще більше подібних сокирок походить з басейну р. Вісли [Dąbrowski, 1997, s. 42, табл 12].

Значна частина сокирок з Волині належить до типу Клоджіско (періоду VzB2-BzD [Szpunar, 1987, s. 58-62], ранньоунетицького та пізньоунетицького часу 2200-1600 рр. до н. е.). Вони були поширені в Румунії, Словаччині, Німеччині, Франції, Швеції. Можна припустити, що цей тип знарядь потрапляв на Західну Україну з Подунав'я та Балкан, можливо, з території Польщі, Словаччини. Більшість знайдених на Західній Волині сокирок мають підчотирикутну або трапецієподібну форму, середні або малі розміри, невисоко підняті краї, легко заокруглене лезо [Маркус, Охріменко, 2010, Рис. 4.24, 4.25, 4.26].

У середині другого періоду доби бронзи, за поділом польських археологів (у фазі ВА2/ВІ-В2), на заході Польщі з'являється багато різних форм сокирок. Звідти вони поширюються в бік Мазовії, Повіслення і далі на схід. Зазвичай їх краї більш підняті, вони здебільшого вироблялися на місці [Blażej, 2001, s. 78; Dąbrowski, 2004, s. 10].

Форми сокир «з крильцями» і легко вигнутим лезом відомі в широкому ареалі і належать до лужицьких скарбів III-IV періодів ЕВ [Blażej, 1999, s. 26; Blażej, 2001, s. 50, 82].

Серед науковців часто піднімається питання про використання плоских сокир. Відповіді можуть бути різні: 1) як робоча частина зброї; 2) для обробки дерева; 3) як універсальне знаряддя. Один із дослідників цих знарядь Маріуш Самборські, що вивчав екземпляр сокири з Мілевко Музею Мазовецького в Плоцку, припускав їх використання «до зрубання дерев та обробки деревини» [Samborski, 2013, s. 11]. Розміри згаданого виробу такі: довжина, 15,1 см, ширина леза – 4,7 см, мінімальна ширина – 2,1 см, максимальна товщина – 1,9 см. За А. Шпунарем, ці знаряддя належать до наймасивніших в Польщі [Szpunar, 1987, s. 68]. Їх відносять до типу Чубін. Про ці вироби Марек Гедль писав, що вони могли слугувати або як знаряддя, або як зброя [Gedl, 1980, s. 105]. Подібні екземпляри мають високо піднесені краї, тонку обушкову частину, потоншений робочий край [Samborski, 2013, s. 12]. На Волині подібний тип виробів трапляється рідко. Їх датують ранньолужицьким періодом.

Тему сокирок з піднятими краями та інші бронзові вироби унетицької культури (УК) піднімав словацький археолог Йозеф Батора у монографії

«Дослідження зв'язків між Центральною та Східною Європою за доби бронзи» (назва в перекладі – Г. О.) [Batora, 2006, s. 223-236], де зокрема йдеться про східний кордон розповсюдження бронзових знарядь, зброї унетицької культури. Наприклад, він відніс до УК золотий браслет та бронзову гривню з Гордіївського могильника на Вінниччині. Згаданий золотий браслет С. Березанська та В. Клочко інтерпретували як продовження «унетицьких традицій за доби пізньої бронзи на Поділлі» [Berezanskaja, Kłoc̄ko, 1998].

С. Березанська відносила відносила «тесла» з розширеними краями до металевих виробів, пов'язаних зі східнотшинецькою культурою. Вона подала кілька пунктів, де їх було знайдено: Народичі, Сандраки (разом з керамікою), неподалік смт Гоща (Рівненщина), Тростянець, Липлява (Київщина) [Березанская, 1972, с. 149]. Як підтвердження належності сокирок з закраїнами до західнотшинецької культури, авторка наводить скарб з Охленбурга Сторманського округу, де знайдена тюльпаноподібна посудина, орнаментована «колючим дротом», два унетицьких дротяних браслети та уламок «тесла». Крім того, у четвертому горизонті Дипсійської могили в Болгарії знайдено скарб металевих виробів та подібну сокирку. Скарб продатував Н. Мерперт – XIX-XVIII ст. до н. е. [Мерперт, 1963, с. 30]. С. Березанська, як і В. Клочко, пов'язувала сокирки з виступами по краях з унетицькою культурою, де вони у 1980-ті роки датувалися XIX-XVIII ст. до н. е. (Tihelka, 1965). Цікаво, що Д. Берчу виявив подібне тесло разом з вислообушковою сокирою та кинджалом унетицького типу на поселенні культури Глина III (XVII ст. до н. е.) [Berciu, 1966; Березанская, 1972, с. 150].

Найбільше даних про бронзові сокирки на території Польщі з описом знахідок, ілюстраціями знаходимо в праці А. Шпунара «Die Beile in Polen I». У вступі подано коротку історію дослідження, технологію, класифікацію, джерела [Szpunar, 1987, s. 1-10]. У класифікації йдеться, зокрема про тип сокир Клодзіско, які на Західній Волині трапляються часто. Їх виділено три типи: А, В, С. Ці вироби трапецієподібні, з прямими краями, зі злегка заокругленими або прямим широким лезом, помірно широкою фасеткою країв. Довжина виробів 7,5-16,9 см, ширина леза 2,5-6,9 см [Szpunar, 1987, s. 58]. Вироби цього типу поширені на півночі, північному заході, сході, півдні Польщі [Szpunar, 1987, s. 58-64]. У скарбах ці знаряддя трапляються рідко, переважно як окремі знахідки. Обух у них рівний, краї нижчі або вищі, боки триплощинні. Їх скарби відомі в Щецінському воєводстві [Blażej, 1990, s. 24-25].

Залишається відкритим питання про походження плоских сокир на теренах Волині та Полісся, аналогії та ареал поширення на сусідніх територіях. З цього погляд цікавим є виріб зі Старого Бруса Холмського воєв – бронзова сокирка, знайдена в місцевому ставку. Вона має широ-

ке вигнуте лезо, кантовані краї, легко звужується до обушка. Довжина її 103 мм, ширина – 25 мм, ширина леза – 43 мм, висота країв – 15 мм. Сокирку віднесено до північнонімецького типу (до II періоду епохи бронзи на польських землях) [Dąbrowski, 1968, s. 25-26, 95-96]. Вона подібна до типу Гродніца (варіант А) і в якійсь мірі – до типу Клодзіско [Blajer, 1990, s. 23-25]. Тобто можемо констатувати, що, залежно від місця виробництва могли бути подібні або змішані типи виробів.

Про сокирки з піднятими краями згадує В. І. Клочко, подаючи ілюстрований альбом з бронзовими виробами А. В. Козименка та звертаючись до теми про «унетицькі бронзи» на землях України. Так, він пише, що «судячи з усього, розповсюдження бронзових виробів центральноєвропейських типів-88, 128-130]. Ще один класичний унетицький кинджал був у скарбі з Кам'янки-Бузької разом із рукозахисним браслетом [Клочко, 2010, с. 50]. Цікавою є думка, висловлена В. Клочком, а ще раніше С. Березанською, що у формуванні культури багатоваликової кераміки брали участь культури доби ранньої та середньої бронзи Балкано-Дунайського регіону [Березанская, 1960, с. 41; Клочко, 2010, с. 50-51].

Описуючи сокирки з виступами, Войцех Блаер, зазначає, що А. Шпунар поділив їх на 23 типи. Як основні риси їх розрізнення бралися особливості країв: вигнуті, трапецієподібні; обриси обуха; висота виступів, що дало можливість виокремити варіанти [Blajer, 1990, s. 19].

У праці «Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach Polskich», виданій 1999 р. В. Блаер дає більш розгорнутий опис сокир з виступами типу Клодзіско. Так, для варіанту А притаманні великі розміри. У варіант В об'єднано менші вироби [Blajer, 1999, s. 22].

У книзі В. Блаєра «Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich» 2001 р. знаходимо дані, що мідних та бронзових сокирок на території Польщі є близько 1900 (належних до доби бронзи). До мідного віку віднесено 80 екземплярів. Сокирок із розширеними краями близько 450 екз. На картах місцезнаходження сокирок в Польщі бачимо, що південно-східна її частина – Малопольща – була в зоні мінімального їх поширення в різні періоди [Blajer, 2001, тара 9 – тара 29]. І це ще раз нагтовхує на думку, що ці вироби надходили на Західну Волинь переважно з півдня – ареалу культури унетицької.

Отже, 1) бронзові сокирки з піднесеними краями були поширені на Західній Волині переважно в II тис. до н. е. та належали, ймовірно, до межановицької, тшинецько-комарівської, лужицької культур; 2) визначити їх походження поки що складно; швидше всього, вони надходили з півдня (Подунав'я), заходу (з теренів Польщі). Не виключене місцеве їх виробництво; 3) порівняно незначна їх кількість, як і інших сокир, у тому числі провушних, свідчить про периферійність цього регіону, хоч і близько розташованого від центрів металургійного виробництва.

Таблиця 1.

Знахідки бронзових плоских сокир

№	Місцезна- ходження	К-сть	Розміри	Тип	Література	Примітка
1.	с. Зимне Володимир- Волинський р-н Волинська обл.	1				знайдено 2016 р.
2.	м. Володимир- Волинський (ур. Федорів- щина) Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.26: 1	знайдено в 1980-ті роки, зберігається у ВВІМ, А-810
3.	м. Володимир- Волинський р-н (р. Західний Буг) Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.25: 1	знайдено в 1980-ті роки, зберігається у ВВІМ, А-17
4.	Володимир- Волинський р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.24: 4	
5.	Володимир- Волинський р-н Волинська обл.				Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.26: 7	
6.	Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.25: 2	
7.	Іваничівський р-н Волинська обл.	1	фрагмент		Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.25: 5	
8.	Іваничівський р-н Волинська обл.	1	фрагмент		Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.25: 6	
9.	м. Нововолинськ Іваничівський р-н	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.24: 3	
10.	м. Нововолинськ Іваничівський р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.26: 6	зберігається у фондах ВКМ
11.	с. Метельно Ківерцівський р-н Волинська обл.	1	8,25x2- 3,75, має незначні потоощен- ня країв в районі леза		Маркус, Охріменко, 2010, с. 426, рис. 4.24: 2	

12.	с. Горбів Гощанський р-н Рівненська обл.	1			Кухаренко, 1958, с. 84-87, Маркус, Охріменко, 2010, с. 426, рис. 4.24: 1	знайдено в 1950-ті роки на багатошаровій пам'ятці, зберігається у РОКМ, інв. № Поп 795
13.	Волинське Полісся	1			Маркус, Охріменко, 2010, рис. 4.26: 5	
14.	с. Дуліби Турійський р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.26: 3	зберігається у ВКМ
15.	с. Роговичі Локачинський р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.26: 2	приватна збірка
16.	с. Гараджа Луцький р-н Волинська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.24: 5	приватна збірка
17.	Маневицький р-н Волинська обл.				Маркус, Охріменко, 2010, с. 425,	приватна збірка
18.	с. Яревище Старовижівський р-н	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.25: 3	приватна збірка
19.	с. Подоляни Гощанський р-н Рівненська обл.	1			Маркус, Охріменко, 2010, с. 425, рис. 4.26: 4	приватна збірка
20.	с. Почапи Львівська обл.	1			Свешніков, 1974, рис. 19: 4 Маркус, Охріменко, 2010, с. 425	
21.	с. Сокаль Львівська обл.	1			Свешніков, 1974, рис. 19: 8; Маркус, Охріменко, 2010, с. 425	

Література

1. Березанская С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине / С. С. Березанская. – К. : Наук. думка, 1972. – 268 с.
2. Маркус І., Охріменко Г. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV-II тис. до Р. Х. : навч. посіб. / І. Маркус, Г. Охріменко. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2010. – 492 с.
3. Молодцов Б. А. Клад бронзовых изделий восточно-тшинецкой культуры / Молодцов Б. А. // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк : Надстир'я, 1993. – С. 72-73.
4. Blajer W. Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach Polskich / W. Blajer. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2001. – 427 s.
5. Blajer W. Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach Polskich / Wojciech Blajer // Prace Komisji Archeologicznej PAN. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – T. 28. – 299 s.
6. Blajer W. Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach Polskich / W. Blajer // Prace Komisji Archeologicznej PAN. – Kraków : Wydawn. Nauk. DWN, 1999. – № 30. – 475 s.
7. Czaja J., Kuras M. Znaleźzisko siekiery z podniesionymi brzegami z miejscowości Turbia, pow. Stalowa Wola / Jakub Czaja, Monika Kuras // Materiały I Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Rzeszów, 2013. – T. 34. – S. 129-131.
8. Dąbrowski J. Ältere Bronzezeit in Polen. Starsza epoka brązu w Polsce / J. Dąbrowski. – Warszawa, 2004. – 143 s.
9. Dąbrowski J. Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce / J. Dąbrowski // Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego. – Białystok, 1997. – T. 36. – S. 42.
10. Gedl M. Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna / M. Gedl // Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie. – Kraków, 1980. – Cz. 3. – s. 105.
11. Kadrow S. U progu nowej epoki. Gospodarka i społeczeństwo wczesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowej / S. Kadrow. – Kraków : Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2001. – 313 s.
12. Kopacz J., Šebela L. Kultura unietycka i grupa wietierzowska na Morawach na podstawie materiałów krzemieniarskich / J. Kopacz, L. Šebela. – Kraków; Brno, 2006. – 299 s.
13. Pawlata L. Siekierka brązowa z Wilanowa, gm. Mielnik, pow. Siemiatycki, woj. Podlaskie / Lech Pawlata // Podlaskie Zeszyty Archeologiczne. – 2010. – Zeszyt 6. – S. 37-54.
14. Samborski M. Siekiera brązowa ze zbiorów Muzeum Mazowieckiego w Płocku / Mariusz Samborski // Nasze korzenie. – 2013. – № 5. – S. 11-13.
15. Szpunar A. Die Beile in Polen I / Andrzej Szpunar // Prähistorische Bronzefunde. – München, 1987. – Abteilung 9. – Band 16. – 105 s.

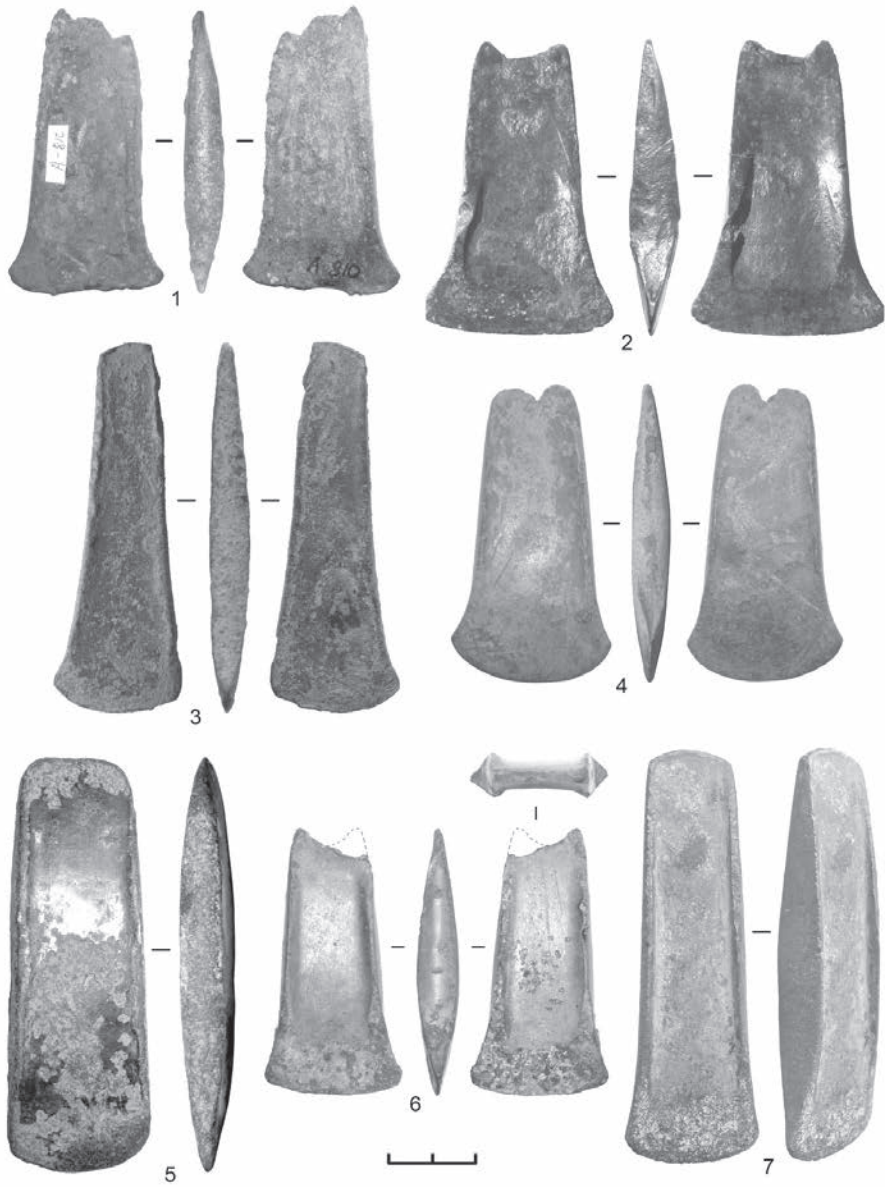

Рис. 1. Сокири з закраїнами:
1 – м. Володимир-Волинський (фонди ВІМ), 2 – Роговичі, 3 – с. Дуліби (фонди ВКМ), 4 – с. Подоляни, 5 – Волинське Полісся, 6 – м. Нововолинськ (фонди ВКМ), 7 – м. Володимир-Волинський.
Фото І. Маркуса.